

Ювілеї бібліотек

Історичні традиції

Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

У 2010 р. виповнилося 205 років від дня відкриття Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна і 150 років від дня народження видатного українського і російського бібліотекознавця К. І. Рубинського, який 36 років свого життя присвятив цій бібліотеці (1894-1930).

Засновник університету Василь Назарович Каразін, один з найосвіченіших представників дворянства початку XIX ст., був і засновником бібліотеки. У 1803-1804 рр., перебуваючи в Петербурзі у справах щодо відкриття університету, В. Н. Каразін придбав 3 219 пр. книг, а також колекцію гравюр і естампів академіка Ф. П. Аделунга, які поклали початок фонду майбутньої бібліотеки. У відомому листі від 10 жовтня 1803 р. професору І. Ф. Тимковському, члену Комітету із заснування університету, В. Н. Каразін напише: "Донесу Вам, что на днях отправлены к Вам книги на трех возах, и вскоре отправятся еще столько же...". Сам В. Н. Каразін 31 березня 1805 р. у листі до Комітету Харківського університету так про це напише: "Между прочими услугами, кои я имел счастье оказать Университету, доставил я в оный в 1803 и 1804 гг. из С.-Петербурга большую часть книг, находящихся ныне в его библиотеке...".

В. Н. Каразін був одним із перших дарувальників. Він подарував "Древний атлас Птолемея" (XVI ст.), "Петербургский календарь 1715 г.", "Описание Полтавской битвы", "Les forces de l'Europe", яка була видана в Парижі 1694 р.,

біографію Лефорта, карту Російської імперії 1795 р. та ін. На знак відданості університету навіть після свого усунення від університетських справ В. Н. Каразін у 1817 р. передав документ про створення Комітету з розробки Статуту Російської академії наук і Московського університету з резолюцією Олександра І.

За 38 років після придбання для бібліотеки перших книг опальний В. Н. Каразін подає таке прохання: "Теперь ищущу я заступить открывшуюся скромную вакансию библиотечкаря. Не откажите мне в сем. Дайте мне радость привести в порядок и обнаружат драгоценность сей принадлежности университета, мною основанной...". Його сучасники йому відмовили... Але історія, раніше чи пізніше, все розставляє на свої місця. Бібліотека по праву вважає В. Н. Каразіна засновником книгозбірні, першим дарувальником, у т. ч. частини унікальних грецьких рукописів, і вважає за необхідне у цей ювілейний рік віддати йому належне.

Офіційний юридичний статус бібліотека отримала згідно з першим Статутом університету (1804 р.), у якому й були визначені задачі бібліотеки, її роль та значення, штати та асигнування. Згідно з § 73

**Валентина
Мошонько,**

*заступник директора з основної діяльності
Центральної наукової бібліотеки
Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*

бібліотека засновується для "распространения наук и просвещения". У бібліотеці зберігалися друковані та рукописні твори, "кои по мнению факультетов и библиотеки имеют нужно". Користуватись бібліотекою могли не тільки професори та службовці університету, а й всі бажаючі — "вся публика" (§ 79 Статуту). Перший Статут визначав і штат бібліотеки: бібліотекар, якого обирали на загальних зборах із ординарних професорів, його помічник — із ад'юнктів або магістрів, писар — із вихованців.

18 січня 1805 р., на другий день після урочистої церемонії відкриття університету, відбулось перше засідання ради, на якому був обраний із числа професорів перший бібліотекар університетської бібліотеки. Ним став професор грецької та французької словесності Я. Я. Белен де Балю (1753-1815). Ця дата вважається датою заснування бібліотеки. У бібліотеці зберігається дар її першого бібліотекаря Белена де Балю — книга "Maximi Tyrii Dissertationes-Oxoni" (1677 р.).

З 1805 до 1837 рр. бібліотекою завідували професори Я. Я. Белен де Балю (1805-1811), А. А. Дегуров (1811-1817), Б. Рейт (1817-1824), В. Я. Джунковський (1824-1826), Д. С. Борзенков (1826-1828), І. Н. Данилович (1828-1830), А. Ф. Павловський (1831-1837), В. С. Комлішанський (1831-1841), І. С. Шишкін (1832-1851). Авторитетні вчені, які розуміли роль і значення бібліотеки в діяльності університету, зробили свій внесок у становлення бібліотеки. І якщо потім дослідники бібліотечної історії напишуть про те, що зайняті лекціями, виконанням інших службових і громадських обов'язків, вони не мали часу приділяти бібліотеці достатньої уваги, то це зовсім не принижує їх роль у створенні унікального ядра фонду бібліотеки.

Фонд рідкісних видань і рукописів (до 1825 р.) налічує більш ніж 60 тис. пр., у т. ч. колекції інкунабул, палеотипів, видання відомих друкарів — Альдів, Ельзевірів, Плантагенів та ін., значні колекції

українських (у т. ч. 5 оригіналів видань Івана Федорова) та іноземних стародруків (XVII-XVIII ст.), прижиттєві видання класиків науки і літератури.

Колекція рукописів — до 1 тис. пр., у т. ч. рукописи XII-XVIII ст. Серед рукописів: "Універсал українського гетьмана І. Мазепи" (1704 р.), "Літопис Грабянки"; чудові колекції грецьких, польських рукописів та ін.

Серед історичних документів — два універсали українського гетьмана Мазепи, листи І. Франко, укази з власноручними підписами імператорів Росії (Катерини II, Павла I, Олександра I), грамоти французьких королів (Людовиків XIV, XV і XVI), лист із підписом Наполеона та ін. Потребує особливого дослідження рукопис на пальмовому листі камбоджійського письма (припускаємо, що цей рукопис з таємничого міста Ангкор, столиці Кхмерської імперії, яка була загублена у джунглях Камбоджі до 1850 р., — кхмерські документи були написані саме на крихкому пальмовому листі, яке з часом розсипається). Чекають свого детального перекладу також богословські грецькі рукописи XII-XVII ст., які можуть відкрити невідомі таємничі факти світу.

Цінність історичного фонду бібліотеки добре розуміють світові вчені з інших країн. З 2005 р. у бібліотеці виникли дружні ділові стосунки з представниками всесвітньо відомого благодійного Фонду Анастасіоса Г. Левентіса (Кіпр), який очолює професор Вассос Карагеоргіс — відомий кіпрський вчений, археолог, громадський діяч, який бере велику участь у долі грецької культурної спадщини України. У жовтні 2005 р. проф. Карагеоргіс уперше відвідав Харківський національний університет (ХНУ) ім. В. Н. Каразіна. З 2006 р. Фондом Левентіса здійснюється фінансування робіт зі збереження грецького рукописного зібрання Центральної наукової бібліотеки (ЦНБ) ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Під час останнього візиту в червні 2008 р. професора В. Карагеоргіса

і його заступника на посту директора Фонду Левентіса професора Ч. Бакіртзіса відбулася конструктивна розмова про подальші спільні плани. Було підтверджено, що Фонд і надалі буде фінансувати реставрацію грецьких рукописів, особлива увага приділятиметься рукопису XII ст. Обговорювалась можливість створення власної реставраційної майстерні та часткового фінансування реставрації історичної будівлі бібліотеки (вул. Університетська, 23), де зберігаються унікальні фонди. Але бібліотеці потрібна і допомога державних інституцій.

Унікальний фонд розміщується в окремих від університету двох будинках — пам'ятниках архітектури (будівлях 1831 і 1902 р.) в історичному центрі Харкова. Це одні з небагатьох університетських споруд XIX ст., які належать сучасному Харківському національному університету. Будівля 1831 р. — одна з перших спеціальних бібліотечних будівель в Україні та перша в Харкові, створена архітектором Є. А. Васильєвим, споруда 1902 р. збудована архітектором В. В. Велічком.

До складу фонду, що зберігається в цих будинках, входять рукописні документи, колекції рідкісних і цінних видань, рідкісні за складом газетно-журнальні періодичні видання XVII — поч. XX ст., книжковий фонд XIX — поч. XX ст. багатьма мовами світу (латиною, грецькою, старослов'янською, французькою, німецькою, польською, англійською, турецькою, арабською та ін.) з різних галузей знань, частина яких не має аналогів у інших бібліотеках України та за її межами, і може бути віднесена до пам'яток світового і культурного значення. Цей фонд формувався протягом усього існування університету, завдяки численним дарам, пожертвуванням професорів та викладачів університету, видатних учених. У бібліотеці зберігаються перші журнали та газети в Україні, що вийшли з друкарні університету: "Харьковские известия" (1817-1823), "Харьковский

Демокрит" (1816), "Украинский вестник" (1816-1820), "Украинский журнал" (1823-1825) та ін.

Унікальний бібліотечний фонд, його цілісність та місцезнаходження вдалося зберегти у важкі періоди історії: революцій, війн, під час реорганізації університету у 20-ті роки минулого століття.

Захист, забезпечення збереження документів фонду рідкісних видань та рукописів передбачають цілий комплекс заходів, включаючи і капітальний ремонт будівлі, де зберігаються ці фонди. І саме у вирішенні цього питання потрібна допомога держави.

Вчена рада Харківського національного університету (25 травня 2007), заслухавши питання "Про стан та перспективи розвитку Центральної наукової бібліотеки" ухвалила рішення про термінове проведення організаційно-технічних заходів щодо підготовки капітального ремонту будівлі 1831 р. та негайне вжиття першочергових заходів щодо збереження рідкісних видань ЦНБ. Робота з виконання цих рішень проводиться.

Відповідні листи щодо надання цільового фінансування для капітального ремонту історичної будівлі Центральної наукової бібліотеки (вул. Університетська, 23) у сумі 2,9 млн грн було направлено до Кабінету Міністрів України (від 07 листопада 2007, № 01-28/6575) та Секретаріату Президента України (від 07 листопада 2007, № 01-28/6575).

Неодноразово були підготовлені необхідні документи щодо внесення фонду рукописів, рідкісних та цінних видань Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання України. На жаль, відповіді бібліотека не дочекалася, але надії не втрачаємо.

Таким чином, вважаємо, що фонду рукописів, рідкісних (до 1825 р.) і цінних видань (до 1917 р.) ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна потрібен статус наукового об'єкта, що

становить національне надбання. Включення цього фонду до відповідного Державного реєстру наукових об'єктів, що становить національне надбання, дозволить не тільки підвищити його статус серед науковців України, а й залучити до його збереження світові благодійні фонди, у т. ч. з Євросоюзу.

Одна із яскравих сторінок в історії бібліотеки пов'язана з іменем К. І. Рубинського, який працював в ній 36 років (1894-1930). Широка практична діяльність, теоретичні роботи з бібліотекознавства свідчать, що це був один із перших визначних російських та українських бібліотекознавців. І сьогодні вражають його праці, його особистість.

У цей ювілейний рік завдяки впровадженню нових автоматизованих технологій уперше за останні 100 років після публікацій у "Записках Харьковского университета" праці К. І. Рубинського стали загальнодоступними в Інтернеті. В університетському електронному архіві (репозитарію) eKhNUIR (<http://dspace.univer.kharkov.ua/>) опубліковані його унікальні твори, навіть із погляду сьогодення.

Це публічна лекція бібліотекаря в актовій залі університету, яка надзвичайно цікава за змістом, справляє неабияке враження. Історичний огляд розвитку бібліотеки підготував університетський бібліотекар, який володів дев'ятьма іноземними мовами, який уже до того часу працював 11 років, був нагороджений через три роки після початку роботи помічником бібліотекаря орденом Святого Станіслава третього ступеня, потім через два роки після призначення бібліотекарем орденом Святої Анни третього ступеня, що добре вивчав під час відряджень досвід бібліотек Києва, Москви, С.-Петербургу, Варшави, а також Франції, Германії, Швейцарії.

Не менш цікавою є доповідь про статус бібліотечного персоналу в Західній Європі і в Україні, особливо в частині, де йдеться про професійні вимоги до бібліотекарів

різних країн. Спробуйте провести іспити для молодих фахівців бібліотек за тими критеріями, які визначив К. І. Рубинський 100 років тому.

У найближчих планах бібліотеки — публікація рукописної об'ємної монографії К. І. Рубинського, яка зберігається в архіві бібліотеки.

К. І. Рубинський плідно займався науковою роботою, керував підвищенням кваліфікації бібліотекарів. Книгозбірня Харківського університету була однією з перших бібліотек, серед обслуговуючого персоналу якої з'явилися жінки. Серед нештатних працівників бібліотеки у 1913 р. були 4 жінки, що на той час потребувало певного виправдання, бо працювали тоді виключно чоловіки. Бібліотекар К. І. Рубинський після проведення конкурсного іспиту вважав, що "продуктивность работы лиц женского пола не меньше, чем продуктивность работы мужчин". А бібліотекар П. С. Шестериков (Казанський університет), після відвідання бібліотеки Харківського університету, посилаючись саме на ці слова К. І. Рубинського, вважав, "что нет основания закрывать им (женщинам) доступ к штатным должностям в библиотеке".

К. І. Рубинський перекладав із французької. І знов дивовижний факт із біографії бібліотекаря: він протягом дуже короткого часу вивчив українську мову (за спогадами його доньки — за рік). Його переклади романів Золя у 1929-1930 рр. є найбільш ранніми перекладами творів французького письменника на українську мову і до цього часу зберігаються у фонді ЦНБ, а можливо, й у фондах інших бібліотек.

Визнанням заслуг К. І. Рубинського сучасниками є той унікальний факт, що в 1995 р. вченою радою університету була заснована премія ім. К. І. Рубинського, яка присуджується вченим, фахівцям бібліотеки за досягнення в галузі історико-бібліотекознавчих досліджень, бібліографії, книгознавства. У 1998 р. у серії "Видатні постаті в історії Харківського університету" вийшов біо-

бібліографічний покажчик "Бібліотекознавець Костянтин Іванович Рубинський" (1860-1930). У 2010 р. до 150-річчя одного з фундаторів українського бібліотекознавства за фінансової підтримки Асоціації випускників і друзів ХНУ ім. В. Н. Каразіна вийшла книга головного бібліотекаря Н. М. Березюк "К. И. Рубинский: библиотекарь, библиотековед, библиограф" (1860-1930). К. І. Рубинський так писав про свою роботу: "Люди завидовали мне, узнав, что я библиотекарь университетской библиотеки, что любая книга, из любой области знания доступна мне. И действительно, не даром можно провести жизнь, служа в такой прекрасной научной библиотеке, как наша".

Покоління вчених університету створили унікальний фонд ЦНБ як величезну духовну спадщину. Збереження і розвиток національної духовної спадщини країни, надання її у вільний доступ (що можливо тільки завдяки новим технологіям) як українським читачам-студентам нового покоління, так і світовій спільноті — одне з головних завдань Центральної наукової бібліотеки на сучасному етапі розвитку вищої школи. ЦНБ постійно веде роботу з удосконалення інформаційно-бібліотечного обслуговування шляхом використання як традиційних, так і сучасних інформаційних технологій.

Фонд ЦНБ на сьогодні налічує 3 361 800 пр., у т. ч. наукової літератури — 1 783 000 пр., навчальної — 1 253 300 пр.; іноземними мовами — 721 370 пр.

Для читачів працюють 5 абонементів, 12 читальних залів, у т. ч. зал інформаційного сервісу (з 2005 р.), зал літератури з історії університету (з 2009 р.), 2 спеціалізовані зали каталогів, служба міжбібліотечного абонементу, центр Інтернет-технологій, центр "Вікно в Америку" (з 2004 р.).

Складовими частинами автоматизованої інформаційно-бібліотечної системи є: електронний каталог з електронним замовленням, штрихкодів читачькі документи, автоматизована система обслу-

гування на абонементі наукової і художньої літератури, у читальних залах, відділі реєстрації користувачів, електронні бази даних, як придбані, так і створені самостійно. Завдяки автоматизованій технології обслуговування виникли реальні переваги і для читачів, і для працівників бібліотеки.

До послуг користувачів — електронний каталог із електронним замовленням, який щорічно поповнюється описами більш ніж 50 тис. видань (на 1 червня 2010 р. налічує 600 тис. назв, 800 тис. пр.). Завдяки впровадженню у 2004 р. послуги "електронне замовлення" читачі можуть замовляти літературу цілодобово з будь-якого місця, підключеного до мережі Інтернет. З 2004 р. реалізована можливість перегляду читачем власного електронного формуляра з метою самостійного контролю термінів повернення літератури. Ця послуга доступна також цілодобово через Інтернет. Єдиний електронний формуляр дозволяє бібліотекарям оперативно попереджувати читачьку заборгованість. Повністю автоматизоване обслуговування на абонементі наукової та художньої літератури, в читальних залах, що дозволило надати читачам широкі можливості для отримання документів. Автоматизація обслуговування на абонементі наукової літератури дозволила не тільки значно прискорити безпосередній час видачі-повернення, але й уперше в історії бібліотеки надати право одержання наукової літератури з центрального книгосховища додому студентам, починаючи з першого курсу. Збільшена кількість видань, що видаються одночасно з центрального книгосховища (за умов дотримання читачем термінів повернення): студенти і аспіранти мають право одночасно отримати з центрального книгосховища до 30 пр. наукової і художньої літератури з правом продовження терміну користування. Викладачі та науковці можуть одержати будь-яку кількість потрібних документів за умов дотримання термінів їх повернення.

У 2010 р. розпочато роботу з впровадження автоматизованого обслуговування на абонементі навчальної літератури. Автоматизована програма дозволяє читачам повертати літературу без "присутності бібліотекаря". З 2002 р. успішно функціонує абонентська скринька, у якій читачі залишають бібліотечні видання. Практика роботи свідчить, що читачі довіряють автоматизованій системі обслуговування бібліотеки. Усі читальні зали, а також абонементи навчальної літератури працюють у режимі відкритого доступу. Збереження фондів забезпечується за допомогою системи магнітного захисту з воротами check point, встановленими на вході до бібліотеки. Щорічно проводяться автоматизовані перевірки підсобних фондів читальних залів.

На сайті бібліотеки (<http://www-library.univer.kharkov.ua>) висвітлюються всі аспекти роботи бібліотеки, працює "Бібліотечний форум", служба "Віртуальний бібліограф".

З 2003 р. бібліотека розширює доступ до багатьох найвідоміших наукових баз даних, передплата на які продовжується щорічно. Доступ до БД здійснюється з усіх комп'ютерів, підключених до Інтернету через мережу університету. З 2009 р. ЦНБ є учасником міжнародного проекту "ElibUkr — Електронна бібліотека: створення центрів знань в університетах України". За проектом бібліотека одержує доступ до світових інформаційних ресурсів і створює університетський репозитарій. З 2009 р. на сайті ЦНБ функціонує електронний архів (репозитарій) університету — eKhNUIR (<http://dspace.univer.kharkov.ua/>), у якому представлені публікації вчених університету.

Але цього сьогодніна, можливо, і не існувало б, якби покоління вчених університету не створили 205 років тому університетську бібліотеку. Унікальною є історія ЦНБ, її спільний шлях з університетом, внесок учених Харківського університету в її становлення і розвиток.